

ПРОКУРАТУРА ОРГАНЛАРИ ТОМОНИДАН ЖИНОЯТЛАРНИ ТЕРГОВ ҚИЛИШ

Хушбоқова Нигора Ғайрат кизи

Термиз давлат университети Юридик факультети
Юриспруденция таълим йўналиши 4-босқич талабаси

Nigora.0303@icloud.com

Аннотация: Ушбу мақолада прокуратура органлари томонидан жиноятларни тергов қилиш, терговга тегишлиликни аниқлаш, дастлабки тергов прокуратура органлари терговчилари, ҳарбий прокуратура терговчилари, иш қўзғатган дастлабки тергов органлари томонидан олиб бориладиган жиноятлар, бир дастлабки тергов органидан бошқа тергов органига ўтказиш масалалари, тергов органларининг асосий вазифалари, терговчи ва судьяларнинг мустақиллиги, жиноятларни тергов қилишда прокурор ваколатлари қиёсий-ҳуқуқий таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: дастлабки тергов, суриштирув, қўшимча тергов, мансабдор шахс, ҳарбий прокуратура, зарар, жабрланувчи, гумон қилинувчи, айбланувчи, фуқаровий даъвогар, фуқаровий жавобгар, қамоққа олиш, уй қамоғи, тергов аппарати, тақиқ, амнистия, эксгумация, паспорт, .

Барча фуқароларнинг қонун олдидаги ҳуқуқий тенглигини ва қонуннинг устунлигини, жамият манфаатлари ҳимоя қилиниши ва аҳолининг хавфсизлигини кафолатлайдиган ҳуқуқий давлатни барпо этиш, қонунийлик ва ҳуқуқ тартибот тантана қилмаса, шахснинг ҳуқуқлари ва эркинликлари, қаттиқ интизом, ички уюшқоқлик ва масъулият устувор бўлмаса, қонунлар ва анъаналар ҳурмат қилинмаса, ҳуқуқий давлатни тасаввур этиб бўлмайди.¹

Прокуратура органлари фаолиятининг асосий йўналишларини белгилаб берган **Ўзбекистон Республикаси «Прокуратура тўғрисида»²ги Қонунининг 4-моддасида** прокуратура органлари томонидан жиноятлар юзасидан дастлабки тергов олиб бориш назарда тутилган. Унга кўра, прокуратура органлари нафақат суриштирув ва дастлабки тергов олиб бориш устидан прокурор назоратини ташкил этади балки ўзи ҳам жиноятлар юзасидан дастлабки терговни олиб боради.

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги учта органда дастлабки терговни амалга оширишни белгилаган. Улар **Прокуратура, Ички ишлар вазирлиги ва Давлат хавфсизлик хизмати** органлари тизимида фаолият юритади.

Ўзбекистон Республикаси «Прокуратура тўғрисида»ги Қонунининг 29-моддасида прокуратура органлари жиноят-процессуал қонунига биноан ўз ваколатларига берилган жиноятлар тўғрисидаги ишлар юзасидан тергов ўтказадилар.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодекси³нинг 345-моддаси жиноят ишларининг терговга тегишлилиги масаласини ҳал этган.

Унга кўра, ушбу модданинг иккинчи — еттинчи қисмларида назарда тутилган жиноят ишлари бўйича дастлабки тергов ўтказиши шартлиги белгиланган.

Терговга тегишлиликни аниқлаш - бу жиноят иши бўйича дастлабки терговни юритиш мажбурияти ва уни қайси терговчи олиб боришини белгилашдир. Процессуал қонунчилигига

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. Ўзбекистоннинг ўз истиклол ва тараққиёт йўли. -Т.: Ўзбекистон. 1998. 16-6.

² Ўзбекистон Республикасининг “Прокуратура тўғрисида”ги Қонуни. Тошкент ш, 2001-йил 29-август, 257-II-сон.
<https://lex.uz/docs/106197>

³ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси. (2022-йил 1-июнгача бўлган ўзгартиш ва қўшимчалар билан). Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси (расмий манба) асосида. Тошкент “Yuridik adabiyotlar publish” 2022
<https://lex.uz/docs/111460>

риоя қилган ҳолда прокуратура органлари бугунги кунда кўплаб жиноят ишлари юзасидан дастлабки терговни амалга ошириб, етказилган зарарларни ундириш чораларини кўриб келмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 345-моддасига кўра, Жиноят кодексининг 97—103¹, 108, 116, 132, 137, 141—149, 175-моддаларида, 177-моддаси учинчи ва тўртинчи қисмларида, 180—181¹-моддаларида, 184-моддаси учинчи қисмида, 184¹-моддасида, 186-моддаси иккинчи-тўртинчи қисмларида, 192¹—192¹¹, 197¹, 205-215, 218-222, 230-230², 231-моддаларида, 232-моддаси иккинчи қисмида, 232¹—236, 241¹—242, 265-моддаларида назарда тутилган жиноятларга доир ишлар бўйича, шунингдек қонунда кўрсатилган айрим тоифадаги мансабдор шахсларнинг жиноятларига доир ишлар бўйича **дастлабки тергов прокуратура органларининг терговчилари томонидан амалга оширилади.**

Жиноят кодексининг 279—302-моддаларида назарда тутилган жиноятларга доир ишлар бўйича, шунингдек ҳарбий хизматчилар томонидан содир этилган жиноятларга доир ишлар бўйича **дастлабки тергов ҳарбий прокуратура терговчилари томонидан олиб борилади.**

Шунингдек, Жиноят-процессуал кодексининг 345-моддасида яна қуйидаги ҳолатлар қайд этилган:

Жиноят кодексининг 130-моддаси учинчи қисмида, 167-моддаси иккинчи ва учинчи қисмларида, 178, 186³, 188, 188¹, 244¹, 244²-моддаларида назарда тутилган жиноятлар тўғрисидаги ишлар бўйича **дастлабки тергов иш қўзғатган дастлабки тергов органи томонидан амалга оширилади.**

Жиноят кодекси 237—241-моддаларида назарда тутилган жиноятларга доир ишлар бўйича **дастлабки тергов ушбу иш қўзғатилишига сабаб бўлган жиноят қайси органнинг терговига тегишли бўлса, ўша орган томонидан олиб борилади.**

Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори, унинг ўринбосарлари ёки Қорақалпоғистон Республикаси прокурори, вилоятлар ва Тошкент шаҳар прокурорлари, шунингдек уларга тенглаштирилган прокурорлар терговнинг ҳар томонлама, тўлиқ ва ҳолисона олиб борилишини таъминлаш мақсадида жиноят ишини, терговга тегишлилик қоидаларидан қатъи назар, қуйидаги ҳолларда асосланган қарорга биноан **бир дастлабки тергов органидан бошқасига ўтказишга ҳақли:**

- 1) **агар жиноят ишининг тергови тегишли бўлган орган жиноятни ҳисобга олишдан илгари яширган бўлса;**
- 2) **агар жиноят ишининг тергови тегишли бўлган органнинг раҳбари ёки раҳбарнинг яқин қариндоши иш юзасидан жабрланувчи, гумон қилинувчи ёхуд айбланувчи, фуқаровий даъвогар ёки фуқаровий жавобгар деб топилган бўлса;**
- 3) **айбсизлиги аён бўлган шахс айбланувчи тариқасида жалб этилганда ёки қамоққа олиш ёки уй қамоғи тарзидаги эҳтиёт чорасини қўллаш тўғрисида олдиндан била туриб қонунга хилоф равишда илтинснома қўзғатилганда;**
- 4) **дастлабки терговни олиб боришда қийноққа солиш ва бошқа шафқатсиз, ғайриинсоний ёки кадр-қимматни камситувчи муомала турлари қўлланилганда;**
- 5) **терговнинг натижаларига ва иш бўйича қонуний қарор қабул қилинишига салбий таъсир кўрсатиши мумкин бўлган тарзда Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг талаблари бузилганда.**

Бугунги кунда прокуратура терговчилари ўз фаолиятларида прокуратура органларининг ва бошқа органларнинг имкониятларидан фойдаланиб, ўта оғир ва мураккаб жиноятларни очмоқдалар.

Сўроқ қилиш, юзлаштириш, кўздан кечириш, гувоҳлантириш, мурдани эксгуматсия қилиш, эксперимент ўтказиш, олиб қўйиш ва тинтув, телефон ва бошқа сўзлашув қурилмалари орқали олиб бориладиган сўзлашувларни эшитиб туриш, эксперимент, экспертиза текшируви учун

намуналар олиш, кўрсатувларни ходиса содир бўлган жойда текшириш ва бошқа тергов ҳаракатларида илмий-техника воситаларидан кенг фойдаланилади.

Терговчи илмий-техника воситаларидан фойдаланишда мутахассисларни жалб қилиши мумкин. Илмий-техника воситаларидан фойдаланиш далилларни топиш, текшириш ва ишга қўшиш учун зарур. Илмий-техника воситаларидан фойдаланган терговчи рад қилиб бўлмайдиган далилларга эга бўлади.

Дастлабки терговнинг сифати ва самарадорлиги, алоҳида жиноят ишлари терговининг муваффақияти, энг аввало, содир қилинган жиноятнинг терговчилар томонидан ўзига хос томонлари, жиноятчи ва жабрланувчиларнинг шахси ва бошқа омилларни эътиборга олган ҳолда энг тўғри ва мақбул бўлган тергов усулларининг танланиши, тергов ҳаракатларининг сифатли ва пухта тузилган режа асосида юқори малакада ва фаол ташкил этилишига боғлиқдир.

Прокуратура органлари тизимида тергов аппарати алоҳида ўрин тутаети, терговчилар эса жиноятчиликка қарши курашда муҳим аҳамиятга эгадирлар. Уларнинг бутун фаолияти жиноятларни очиш, тергов қилиш ва жиноятнинг олдини олишга қаратилган. Айтиш лозимки, тергов ишининг юксак даражада бўлиши финоятларнинг олдини олишда энг самарали воситадир.

Бошқа тергов органлари каби прокуратуранинг тергов органларининг асосий вазифаларига қуйидагилар кираети:

- жиноятларни тез ва тўла очиш;
- айбдорларни жавобгарликка тортиш ва жиноят ишини судда кўриб чиқиш учун зарур шарт-шароитларни яратиш;
- жиноят туфайли етказилган зарарни қоплаш ёки ҳукм чиқарилгандан кейин ҳақиқатда қоплаш учун зарур шароитларни яратиш;
- жиноятлар содир этилишининг сабабларини аниқлаш ва бунга ёрдам берувчи шароитларни бартараф этишга қаратилган чораларни кўриш;
- фуқароларни қонун-қоидаларга қатъий риоя этиш ҳамда ҳуқуқий жиҳатдан маданиятли ва фуқаролик жамиятига садоқатли қилиб тарбиялаш.

Дастлабки терговнинг муҳим вазифаси бу жиноятни содир этган шахсни жавобгарликка тортиш ва уни судга бериш учун шарт-шароитларни яратишдир. Бу ерда биз жиноят содир этган шахсни жавобгарликка тортиш ҳақида эмас, балки айбсиз шахсни жавобгарликка тортмаслик ҳақида фикр билдирамиз. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларида айбсиз шахсни жиноий жавобгарликка тортилмаслиги кафолатланган.

Дастлабки терговнинг яна бир вазифаси бу жиноят натижасида етказилган моддий зарарни қоплаш ёки суд ҳукмидан кейин уни қоплаш учун керакли шарт-шароитларни яратишдир. Ўтмишда тергов идораларининг ишида жиддий камчиликларга йўл қўйилиб, жиноят натижасида етказилган моддий зарарларнинг аксарият қисми амалда қопланмаган. Ҳозирги кунда терговчининг жиноят натижасида етказилган моддий зарарни қоплашга қаратилган ҳаракатлари асосий фаолият йўналишидан бири ҳисобланади.

Жиноятчиликка қарши курашишда жиддий ютуқларга эришиш учун мунтазам равишда жиноятларнинг келиб чиқиш сабабларини ўрганиш ва уни бартараф қилиш чораларини кўриш лозим.

Дастлабки терговнинг алоҳида вазифаси бу фуқароларни қонунларга риоя қилиш руҳида тарбиялашдир.

Терговчининг тарбиявий фаолияти икки турдаги хусусиятга эга. Бир томондан айбланувчининг руҳий ҳолатини ва одатларини ижобий тарафга ўзгартириш учун таъсир қилиш, қонунга хилоф ҳаракатларини ўзи англашига ҳамда тузалиш ва ижтимоий фойдали меҳнат қилишга, қонунлар, ахлоқ ва одобга риоя этиш лозимлигини тушуниб етишига ёрдам бериш керак. Иккинчи томондан терговнинг юритилиши қолган фуқароларга ижобий таъсир кўрсатиб,

қонунга бўлган ҳурмат, эътиқод, ҳуқуқ-тартибот ишларининг мустаҳкамлиги, жиноят иши очилмай қолмаслиги ва уларнинг ҳуқуқлари дахлсизлигига ишонч уйғотиш лозим.

Терговчининг мустақиллиги судьяларнинг мустақиллигидан фарқ қилади. Терговчига эса прокурор жиноят ишидаги ҳар қандай масала бўйича кўрсатмалар беради ва бу терговчи учун мажбурийдир. Лекин, бу кўрсатмалар **икки шарт** асосида мажбурий ҳисобланади. Биринчидан, прокурорнинг кўрсатмалари фақат ёзма равишда берилган бўлса, терговчи учун мажбурий (ЖПКнинг 37-моддаси 3-қисми, 382-моддаси 3, 4-қисмлари).

Иккинчидан, ЖПКнинг 36-моддаси 3-қисмига асосан терговчи прокурорнинг:

1) шахсни ишда айбланувчи тариқасида иштирок этишга жалб қилиш ҳақидаги;

2) жиноятни тавсиф қилиш;

3) айблов ҳажмини белгилаш;

4) эҳтиёт чораси сифатида қамоққа олиш;

5) ишни судга юбориш ёки ишни тугатиш ҳақидаги кўрсатмаларига рози бўлмаса, ўз эътирозларини ёзма равишда баён қилган ҳолда ишни юқори турувчи прокурорга тақдим этишга ҳақлидир.

Қонуннинг бу талабига оғишмай риоя этиш терговчининг ҳақиқатан ҳам эркин ва мустақил бўлишини кафолатлайди. Терговчи прокурор кўрсатмаларининг техник ижроси эмас, у мустақил процессуал шахс, у қонун билан ҳуқуқ ва мажбуриятлар юклатилган жиноят процессуал фаолиятининг мустақил субъектидир.

Суриштирув ва дастлабки тергов ҳаракатларини юритишда қонунларнинг ижро этилиши устидан назорат прокурор томонидан амалга оширилади.

Жиноят содир этилгани тўғрисидаги ариза ва хабарларни кўриш ҳамда ҳал қилиш, текширишни амалга оширишнинг Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексида белгиланган тартиби, чиқарилган қарорларнинг қонунийлиги суриштирув ва дастлабки тергов органларининг қонунларнинг ижро этилиши устидан олиб борадиган назоратининг соҳасидир.

Суриштирув ва дастлабки тергов органлари томонидан қонунларнинг ижро этилиши устидан назоратни амалга ошириб, прокурор ўз ваколати доирасида:

- ✓ суриштирув ва дастлабки тергов органларидан ҳамда терговга қадар текширувни ёки тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи органлардан ишларни текшириш учун, содир этилган жиноятларга оид тезкор-қидирув, суриштирув, дастлабки тергов ишларининг боришига доир ҳужжатларни, материалларни ва бошқа маълумотларни талаб қилиб олади; содир этилган ёки тайёрланаётган жиноятлар ҳақидаги ариза ва маълумотларни қабул қилиш, рўйхатдан ўтказиш ва ҳал этиш тўғрисидаги қонун талаблари қай даражада ижро этилаётганлигини ҳар ой камида бир марта текширади;
- ✓ суриштирувчилар ва терговчиларнинг шунингдек терговга қадар текширувни амалга оширувчи орган мансабдор шахсининг қонунга хилоф ҳамда асосиз қарорларини бекор қилади;
- ✓ жиноятларни тергов қилиш, эҳтиёт чорасини танлаш, ўзгартириш ёки бекор қилиш, уй қамоғи бўйича қўшимча тақиқ (чеклов) белгилаш ҳақида илтимоснома қўзғатиш жиноят тавсифини белгилаш, ишда айбланувчи тариқасида иштирок этишга жалб қилиш, айрим тергов ҳаракатларини бажариш ва жиноят содир этган шахсларни қидириш тўғрисида ёзма кўрсатмалар беради;
- ✓ қамоққа олиш ёки уй қамоғи тарзидаги эҳтиёт чорасини қўллаш ёхуд уй қамоғи бўйича қўшимча тақиқ (чеклов) белгилаш тўғрисида судга илтимоснома киритади ёки илтимосномага розилик беради ёхуд қамоқда сақлаб туриш ёки уй қамоғи муддатини узайтириш тўғрисида судга илтимоснома киритади;
- ✓ айбланувчини лавозимидан четлаштириш тўғрисида, шахсни тиббий муассасага жойлаштириш ҳақида судга илтимоснома киритади ёки илтимосномага розилик беради ёхуд айбланувчининг тиббий муассасада бўлиши муддатини узайтириш тўғрисида судга илтимоснома киритади;

- ✓ амнистия актига асосан жиноят ишини кўзғатишни рад қилиш ҳақида ёки жиноят ишини тугатиш тўғрисида судга илтимоснома киритади;
- ✓ мурдани эксгумация қилиш тўғрисида, почта-телеграф жўнатмаларини хатлаш тўғрисида судга илтимоснома киритади ёки илтимосномага розилик беради;
- ✓ паспортнинг (ҳаракатланиш ҳужжатининг) амал қилишини тўхтатиб туриш тўғрисида судга илтимоснома киритади ёки илтимосномага розилик беради;
- ✓ гувоҳларнинг ва жабрланувчиларнинг (фуқаровий даъвогарнинг) кўрсатувларини олдиндан мустаҳкамлаб қўйиш тўғрисида судга илтимоснома киритади;
- ✓ гумон қилинувчи ёки айбланувчи билан айбга иқрорлик тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексида белгиланган тартибда келишув тузади;
- ✓ терговга қадар текширувни ёки тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи органларга шахсларни ушлаш, мажбурий келтириш, қидириш ҳақидаги қарорлар, суднинг қамоққа олиш ёки уй қамоғи тарзидаги эҳтиёт чорасини қўллаш тўғрисидаги ажримини ижро этишни, шунингдек прокурор ёки прокуратура терговчиси юритувидаги ишлар юзасидан жиноятларни очиш ва жиноят содир этган шахсларни аниқлаш учун зарур чораларни кўриш тўғрисида кўрсатмалар беради;
- ✓ суриштирувда, дастлабки терговда иштирок этади ҳамда зарур ҳолларда, ушбу Кодексга мувофиқ ҳар қандай иш бўйича айрим тергов ҳаракатларини шахсан бажаради ёки терговни тўлиқ амалга оширади;
- ✓ тинтув ўтказишга, телефонлар ва бошқа телекоммуникация қурилмалари орқали олиб бориладиган сўзлашувларни эшитиб туришга ҳамда улар орқали узатиладиган ахборотни олишга, уй-жой дахлсизлиги, ёзишмалар, телефон орқали сўзлашувлар ҳамда бошқа сўзлашувлар, алоқа тармоқлари орқали узатиладиган почта, курьерлик жўнатмалари ва телеграф хабарлари сир сақланиши ҳуқуқларини чекловчи ҳамда абонентлар ёки абонент қурилмалари ўртасидаги боғланишлар ҳақида ахборот олишга қаратилган тезкор-қидирув тадбирларини ўтказишга, шунингдек қонунда назарда тутилган ҳолларда, терговга қадар текширувни амалга оширувчи орган мансабдор шахсининг, суриштирувчининг ҳамда терговчининг бошқа ҳаракатларига рухсат беради;
- ✓ дастлабки тергов ва суриштирув муддатларини ушбу Кодексда белгиланган ҳолларда ва тартибда узайтиради;
- ✓ ишларни суриштирув ва дастлабки тергов органларига қўшимча тергов ўтказиш тўғрисидаги ўз кўрсатмалари билан қайтаради;
- ✓ жиноят ишини прокуратуранинг бир терговчисидан бошқасига, Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексида белгиланган ҳолларда ва тартибда эса, бир дастлабки тергов ва суриштирув органидан бошқа дастлабки тергов ва суриштирув органига ўтказди;
- ✓ суриштирувчини ёки терговчини, башарти улар ишнинг тергови чоғида қонун бузилишига йўл қўйган бўлсалар, суриштирув ёхуд дастлабки тергов ишларини давом эттиришдан четлатади;
- ✓ жиноят ишлари кўзғатади ёки уларни кўзғатишни рад этади, ишларни тугатади ёхуд юритилишини тўхтатади; қонунда назарда тутилган ҳолларда терговчи ёки суриштирувчининг ишни тугатишига розилик беради; айблов хулосаси, айблов далолатномаси ёки қарорини тасдиқлайди, ишларни судга юборади.

Прокурорнинг Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексида назарда тутилган тартибга мувофиқ суриштирув ва дастлабки тергов органларига ҳамда терговга қадар текширувни ёки тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи органларга терговга қадар текшириш ўтказиш, ишларни кўзғатиш ва тергов қилиш билан боғлиқ бўлган кўрсатмалари ана шу органлар учун мажбурийдир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. Ўзбекистоннинг ўз истиклол ва тараққиёт йўли. -Т.: Ўзбекистон. 1998. 16-б;
2. Ўзбекистон Республикасининг “Прокуратура тўғрисида”ги Қонуни.
Тошкент ш, 2001-йил 29-август, 257-ш-сон.
<https://lex.uz/docs/106197>;
3. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси. (2022-йил 1-июнгача бўлган ўзгартиш ва қўшимчалар билан). Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси (расмий манба) асосида. Тошкент “Yuridik adabiyotlar publish” 2022
<https://lex.uz/docs/111460>.